
IDENTITET U ROMANU *BAŠTA, PEPEO* DANILA KIŠA

Itana Kaluđerović

In this work we will try to present and explain the peculiarities of postmodernism as a movement, its course and development in Montenegrin literature of the 20th century, analysing separately the work of Danilo Kiš. The work gives a review of Kiš's poetics and principles of his creation through the analysis of identity category in the work „Garden, Ashes“.

Godine 1978. Danilo Kiš¹ objavljuje polemički spis pod nazivom *Čas anatomije* i nakon toga crnogorsku književnost XX vijeka zahvata talas novoga vremena, koji se širi u svim oblastima umjetnosti, a poseban značaj zauzima u književnosti. Taj talas novoga vremena naziva se *postmodernizmom*.

¹ Kada je riječ o načinu stvaranja, oblikovanja i pečata koji Danilo Kiš ostavlja u vremenima koja dolaze, bitno je reći da čitajući djela koja je ostavio za sobom, Danilo Kiš ostavlja zrno nesigurnosti, zagonetnosti koja se tek kasnije, kritičkim osvrtom zapaža. Danilo Kiš ostavlja nedoumice kao što je jedna vodeća, a to je „Da li su romani Danila Kiša autobiografija ili ne?“ i na osnovu toga, i danas, vode se debate tabora naučnika i kritičara koji su saglasni za ovom konstatacijom i onih koji je u potpunosti negiraju. Fikcija je, kakva god, ljepša od stvarnosti, a pogotovo fikcija koju nam nudi Danilo Kiš. Autobiografija ili ne, likovi su stvarni ljudi koji su postojali u stvarnom svijetu ili ne, opisani događaji su se desili u stvarnosti ili ne... Sve te nedoumice, razmišljanja i nikada sigurne odgovore nudi nam roman koji je Danilo Kiš naslovio *Bašta, pepeo*.

O postmodernizmu

Kako navodi Milivoj Solar u svojoj *Povijesti svjetske književnosti*: „Postmodernizam, doduše, nema neki svoj književni manifest, no se može razabrati kako znatan broj i vrhunskih književnih ostvarenja primjenjuje određene književne postupke s takvom učestalošću i intenzivnošću da se može govoriti o promjeni vladajuće književne tehnike u cjelini.“² Imajući u vidu činjenicu da je postmodernizam u velikoj mjeri, pored književnosti, zahvatio i filozofiju, mnoge zamisli postmodernizma postajale su prepoznatljive i u drugim umjetnostima, pa je i postao dosta prepoznatljivim stilom života i ponašanja, neke osnovne specifičnosti koje postmodernizam nosi sa sobom, postaju očigledne i lako prepoznatljive. Književnost postmodernizma javlja se kao vid opreke modernizmu, kontrast modernističkome pogledu na svijet. Za razliku od moderne, postmoderna literatura poštuje problematične osobenosti individue. Kao sasvim drugačiji pogled na svijet i stvarnost, postmodernizam donosi i potpuno novo stanje – postmoderno i potpuno novi stav – postmoderni. Kada je riječ o jeziku, svakako valja reći da postoje njegove dvije strane. U prvom susretu sa jezikom i izrazom koji prati ova epoha, on je nelogičan, nejasan i u nekim trenucima nerazumljiv. U postmodernizmu jezik se pretvara u predmet igre³ samoga autora, a ta igra zavodi i čitaoca, koji čitanjem postaje jedan od aktera igre.

Ovaj period kao pravac, teško je odrediti. Kritičari još uvijek nijesu u saglasnosti da li se, sa svim svojim karakteristikama,

² Milivoje Solar, *Povijest svjetske književnosti*, Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost, 2012, 335.

³ Kristofer Butler, *Postmodernizam*, Sarajevo: TKD Šahinpašić, 2003, str. 25.

tretira kao književni pravac ili samo jedna od faza modernizma. Milivoj Solar pojavu postmodernizma objašnjava: „Tako je postmodernizam gotovo neprimjetno od nečega nalik književnome pravcu, ili naprosto nekom shvaćanju književnosti, postao takvom orijentacijom kakva je prepoznatljiva i kao književno razdoblje, a njegova književna tehnika, kao i njegove zamisli o svrsi i funkciji književnosti u kulturi, uglavnom dominiraju u posljednja tri desetljeća.“⁴

Jedna od osnovnih razlika između perioda moderne i postmodernizma, a kasnije jedna od osnovnih postmodernističkih osobina, jeste pogled na tradiciju. Postmodernizam tradiciju ne odbacuje u cjelosti, niti za tendenciju ima da je u potpunosti zanemaruje, već se osnovna karakteristika ogleda u tome da se o istoj stvori potpuno nova slika, proširivanje istorije, s ciljem da je može pratiti, da je može najbolje uvažavati, ali je takođe može ironizirati i tumačiti na jedan posve vlastiti način.

Svaki period sa sobom nosi inovativnost, pa i ovaj. Inovacije koje donosi sa sobom očigledne su i ogledaju se u pomjeranju akcenta sa autora na čitaoca, čak i kada je interpretacija teksta u pitanju. Dakle, u interpretaciji teksta više nije važna autorova namjera, već je važna interpretacija samoga čitaoca i to postaje glavna komponenta samoga djela. Stoga, sve je na čitaocu! On je taj koji treba da uoči i protumači ta podudaranja koja postoje među ovim tekstovima. Na taj način on stvara međutekst koji nije ništa drugo do „proizvod aktivnosti čitaoca, neposredno povezan sa njegovom čitalačkom kompetencijom“.⁵ I ova analiza bi se, prema tome, mogla shvatiti kao jedan međutekst, s obzirom da je ona ništa drugo do čitaćevo viđenje ovih djela.

⁴ Milivoje Solar, *Povijest svjetske književnosti*, Podgorica: ICJK, 2012, 336.

⁵ Eror Gvozden, *Genetički vidovi (inter)literarnosti*, Beograd: Narodna knjiga, 2002.

Kada je spomenuta interpretacija, neizostavno je reći nešto i o postupku i načinu čitanja djela posmodernističkog perioda. Pravila ne važe i to je jedna od ključnih odlika postmodernizma. I ta teza povlači sa sobom različite načine i vrste čitanja teksta, te stoga imamo linearni pristup tekstu, kao i njegovu kontratezu, a to je metoda čitanja na preskoke, bez reda, koja ni pri tome ne gubi bit pripovijedanja.

Za književnu tehniku postmodernizma, ističe Solar, vrlo je važno uvjerenje da više nemaju smisla razlike u žanrovima, ali i razlike između nauke ili filozofije i književnosti, kao i razlike između trivijalne i visoke književnosti. Uzimajući to u obzir, postalo je gotovo modom da se književnost čita, prosuđuje i tumači uporedo sa naučnim i filozofskim tekstovima, i to sa sobom nosi raslojavanje književnosti...⁶

„Doista bi se moglo reći da književnost u tom razdoblju kao da se kreće između težine i lakoće kako života, tako i pisanja, pri čemu je sklona odgovornost za zaključke prepustiti čitateljima“.⁷

Vrlo je bitno dodati da se u postmodernizmu sloboda primjenjuje u svakoj sferi pisanja. Pored slobode, ono što postmodernisti njeguju jeste humor. Humor postmodernistički takvog je karaktera da nekada prerasta u parodiju, a katkad postaje i sarkazmom. Pisci ovog vremenskog i književnog razdoblja ironiziraju sve oko sebe, čovjeka, svijet, tradiciju, pa i sebe kao autora i svoja ostvarenja.

Kako ističe Vladimir Vojinović, postmodernizam spada u jedan od najzanimljivijih perioda novije crnogorske književnosti, koji je obilježen mnoštvom pravaca, književnih tema, motiva i postupaka.⁸ Pored navedenih, neizostavna karika

⁶ Milivoj Solar, 336–344.

⁷ Ibid, 345.

⁸ Vladimir Vojinović, *13 – antologija crnogorske pripovijetke (1990-2006)*, Cetinje: OKF, 2015, 9.

u lancu postmodernizma jeste raznolikost žanrova. Naime, raznolikost žanrova usloвила je pojavu velikog broja književnih tekstova, kao i veliki broj autora koji su stvarali u ovome periodu. Zbog brojnih društveno uslovljenih promjena, kao što su raspad tadašnje SFRJ, ali i zbog ratne i ekonomske krize, došlo je do zastoja u radu državnih izdavačkih preduzeća.⁹ Iako u svojoj knjizi Vojinović proučava i bavi se postmodernizmom devedesetih godina i godinama nulte decenije, važno je istaći da smo se poslužili ovim činjenicama da bismo istakli glavne karakteristike postmodernizma crnogorske književnosti uopšte, ne samo postmodernizma koji se ogleda u stvaranju Danila Kiša. Ulogu izdavača preuzela su brojna udruženja i sekcije pisaca, što dovodi do hiperprodukcije publikacija, među kojima je bilo i onih čiji je estetski kvalitet pod znakom pitanja. Početak trećega milenijuma sa sobom će donijeti uspostavljanje izdavačkih kriterijuma.¹⁰ Važno je istaći da je navedeni period obilježen i velikim brojem serijskih publikacija, u kojima su crnogorski autori objavljivali svoje radove, a među njima posebno mjesto zauzimaju časopis *Plima plus*, kao i časopis za književnost i kulturu *Ars*.¹¹

Ono što, pored svega navedenog, spada u odlike književnosti postmodernizma jeste pojam identiteta. Književnost južnoslovenskoga razdoblja obrađivala je identitet na razne načine i sa različitih stanovišta. Neki od njih su identitet kulture i tradicije, nacionalni identitet, ali i identitet individue (lični identitet) kao čvrsta figura likova koji su se radali u književnim djelima. U svojoj *Istoriji srpske književnosti*, Jovan Deretić o svijesti o identitetu ističe sljedeće: „Ona je delovala u svim vremenima, u epohama procvata i razgranavanja književne

⁹ Vladimir Vojinović, *Usmena književnost i savremena crnogorska pripovijetka*, Cetinje: FCJK, 2014, 105.

¹⁰ Ibid, 106.

¹¹ Ibid.

delatnosti podjednako kao i u razdobljima kada je doživljavala zastoj i nazadovanje. Njena uloga bila je naročito značajna u periodima nacionalnih i književnih obnova, do kojih je povremeno dolazilo posle dugih stagnacija¹². Kada je riječ o ličnom identitetu, koncept narativa je od posebne i velike važnosti, kao i njegovog odnosa prema vremenu.

Postmodernizam, kao pravac, donosi nihilizam, stoga je jedna od ključnih tema postmodernista – smrt. Smrt je uvijek i jedino izvjesna i smrću, kao jedinom izvjesnošću, poništava se život.

Iz svega navedenog o postmodernizmu, zaključujemo da je ovo period koji je iznjedrio ili koji su iznjedrili mnogi književni velikani. Jedan od najznačajnijih predstavnika, koji se posebno bavio i obradio pojam identiteta, jeste Danilo Kiš. O njemu, njegovom stvaranju i identitetu u romanu *Bašta, pepeo* više riječi biće u nastavku ovoga rada.

O Danilu Kišu

Danilo Kiš rođen je 22. februara 1935. godine na severu Bačke, u mjestu Subotica. Odrastao je u porodici čija je osnova mješoviti brak. Otac je bio mađarski Jevrej i zvao se Eduard Kon (kasnije Kiš), a majka je bila Crnogorka, Milica Dragičević sa Cetinja. Prvih šest godina svoga života, Kiš provodi u Novom Sadu i tamo kreće u prvi razred osnovne škole. Bio je kršten po pravoslavnom obredu. Godine 1942. zajedno sa ostatkom porodice seli se u Mađarsku, u rodni kraj svoga oca. Jedno vrijeme svoga života, boraveći kod đeda na Cetinju, završava i dva razreda muzičke škole, na odsjeku za violinu. U drugoj sredini završava osnovnu školu i prva dva razreda gimnazije. Godina 1944. biva prva prekretnica u Kišovom životu i u životu jedne porodice kao zajednice i cjeline. Te godine Danilovog oca

¹² Jovan Deretić, *Istorija srpske književnosti*, Zrenjanin: Sezam BOOK d.o.o, 2007.

Danilo Kiš
1935–1989

odvode u Aušvic i odatle se nikada nije vratio. Nakon tog događaja 1947. godine, posredstvom Crvenoga krsta, sa ostatkom porodice biva repatriran na Cetinje i tu će živjeti do kraja svog školovanja. Majka umire poslije duge bolesti 1951. godine, kada je Danilo imao 16 godina.

„Kasnije, kada sam pokušao da shvatim svoje poreklo – ko sam i čemu pripadam – nikoga od očeve porodice više nije bilo. Svi su stradali. Nisam imao koga da pitam niti kome da se obratim. Moja majka Marija je Crnogorka. Jedna od njenih pretkinja bila je Amazonka koja je odrubila glavu turskom sultanu. Marko Miljanov bio je rođak moje majke, hrabar borac koji je naučio da čita i piše kada mu je bilo pedeset godina i tek tada je počeo da se bavi književnošću. U mojoj porodici bio je i jedan istoričar, Risto Dragičević, koji je studirao u Varšavi i Beogradu. Njegova biblioteka poslužila mi je u Cetinju kao sklonište i tvrđava“. Ove svoje biografske podatke Danilo Kiš ispričao je svojevremeno saradniku mađarskih novina, Gabiju Glajhmanu.¹³

¹³ Lily Halpert Zamir, *Danilo Kiš: Jedna bolna, mračna odiseja*, Beograd: Ateneum, 2000, 27.

Dvije godine nakon majčine smrti su godine u kojima Danilo Kiš objavljuje svoje prve radove i gazi na prvi stepenik koji će njegovo ime postaviti na pijedestal pisaca crnogorske književnosti XX vijeka.

Među prvim objavljenim radovima našli su se: *Oproštaj s majkom*, *Pjesma o Jevrejki*, *Sjutra...*

Godine 1954. Kiš se upisuje na Filozofski fakultet u Beogradu, a u septembru 1958. godine kao prvi student diplomira na katedri za Opštu književnost.¹⁴ Tada objavljuje svoje pjesme, eseje, pripovjetke, prevode s mađarskog, francuskog i ruskog jezika. Piše romane *Psalm 44* i *Mansarda* i to je bila prva objavljena knjiga u jednom tomu, 1962. godine. U Strazburu je boravio kao lektor od jeseni do ljeta 1964. godine i tamo piše roman *Bašta, pepeo*.

Godine 1965. Roman *Bašta, pepeo* objavljen je u izdanju Prosvete iz Beograda i to je bilo značajno prozno djelo Danila Kiša.¹⁵ Zatim, 1970. godine knjiga priča *Rani jadi* koja je začetna knjiga *Porodičnog ciklusa*, zatim 1972. godine *Peščanik* koji dobija NIN-ovu nagradu. Objavljuje zbirku eseja *Po-etika*.

Naredna godina koja je osim za Kišov život, bitna i za književnost jeste 1976, kada nastaje *Grobnica za Borisa Davidoviča*. Pored slave, ova knjiga sa sobom nosi brojne napade i osude zbog plagiranja koji traju mjesecima, dijeleći književnu javnost i onu koja to nije na dva tabora: za i protiv Danila Kiša. Kao odgovor na napade, 1977. nastaje *Čas anatomije* i te iste godine za *Grobnicu* dobija nagradu *Ivan Goran Kovačić*. *Čas anatomije* objavljen je 1978. godine.

Nagrade nastavljaju da se nižu jedna za drugom, neke od najvažnijih jesu francuska nagrada za cjelokupan književni rad, *Andrićeva nagrada*, *nagrada Skender Kulenović*, *Sedmojulska nagrada*, *Avnojeva nagrada* itd.

¹⁴ Mihajlo Pantić, *Kiš*, Beograd: Filip Višnjić, 2002, 153.

¹⁵ Ibid, 154.

Dobra strana čestih selidbi Danila Kiša jeste to što je na taj način upoznao razne kulture, od svake ponešto naučio i u svakoj od njih nalazio inspiraciju. Sem takve inspiracije, Kišova najveća inspiracija bila je njegov sopstveni život. Iz toga razloga nije uspio da pobjegne od autobiografskog i porodičnog. Govorio je mađarski, ruski i francuski jezik. Bavio se i prevođenjem.

Godine 1989. u Parizu 15. oktobra umire. Sahranjen je u Beogradu, po pravoslavnom obredu.

„Umro je Kiš. I stid, stid, stid, još mi bridi lice od stida (Iako je stid plemstvo). Otišli smo Mirko i ja kod gospođe M. M, Rajka Tajsića br. 40 i plakali smo, samo se čula tišina“, rekao je Božo Koprivica u jednom otvorenom pismu pod nazivom *Život i smrt izgovaram s fusnotom*.¹⁶

Međutim, sa Kišovom smrću nije umrla slika o njemu kao piscu, kao što nijesu umrla ni njegova djela. Bio je jedan od onih pisaca koji su bili voljeni, i kao pisci i kao ljudi. Mihajlo Pantić je u jednom pisanom izdanju istakao da je za razliku od mnogih pisaca, Danilo Kiš uvijek bio spreman da da objašnjenje onoga što je napisao. Cijenjen kao pisac, a i kao čovjek, Danilo Kiš bio je uzor mnogim piscima toga doba, mnogi su žalili njegovu smrt, a mnogi smatraju da nikada niko neće uspjeti da stigne do mjesta na kome je Danilo Kiš bio i da će se u vremenu šutrašnjice novi Danilo Kiš teško roditi.

Danilo Kiš je bio cijenjen među kolegama koji su takođe bili iz svijeta književnosti, pa su za njega mnogi imali što da kažu: Božidar Šujica umio je da kaže da „Sve što je želeo da ostavi bilo gde, morao je da nosi sa sobom svuda“¹⁷; Milivoje Pavlović u svojoj knjizi *Venac od trnja za Danila Kiša* kaže: „Danilo Kiš je bio poslednji veliki književnik s naših prostora koji je, i kad

¹⁶ <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=891537> (10. 08. 2019)

¹⁷ Milivoje Pavlović, *Venac od trnjaza Danila Kiša*, Beograd: Službeni glasnik, 2017, 11.

su se zemlja i jezik počeli raspadati u krvi, za sebe uporno govorio da je 'jugoslovenski pisac'¹⁸; u istoj knjizi zabilježeno je viđenje Dimitrija Popovića koji ističe: „Svi smo mi s pažnjom čekali kada će se na ekranu pojaviti njegovo lice. Odjednom, napetu tišinu sobe ispunio je Danilov glas. Snažan ugodan glas, u kojem se osjećao onaj nikotinski timbar“¹⁹; Milovan Đilas, takođe, napisao je pismo Danilu Kišu (takođe sačuvano u pomenutoj knjizi) i navodi „Dragi Danilo, da Vam, najpre, zahvalim što ste me se setili Vašom knjigom. A onda, da Vam zahvalim i na sadržini knjige. Da ne duljim i ne razglabam: tako se piše i tako o tim 'pitanjima' treba pisati“.²⁰

Kako smo ranije istakli, smrću kao jedinom izvjesnošću, poništava se život i to je ona činjenica koja je bila vodeća i presudna u poetici Danila Kiša.

„Istoriju pišu pobednici. Predanja ispreda puk. Književnici fantaziraju. Izvesna je samo smrt.“²¹

Takođe je važno pomenuti i to da je pored smrti, ljubavi, oca kao teme i motiva, Kiš u svojim stvaranjima imao mnoštvo zastupljenih političkih tema. Postmodernizam toga vremena iznjedrio je mnogo pisaca koji su bili inspirisani političkom situacijom koja je tada bila na snazi. Kiš bi se u svojim djelima indirektno osvrnuo na političko stanje u državama. Takođe, Kišova poetika bila je takva da je njegov pogled na svijet i na sve oko njega bio fatalistički. Politika je, u skladu sa tim, bila jedna od stvari i opredjeljenja koja su uništavala svijet i odatle ideja o smrti i posmatranje smrti kao jedine izvjesnosti.

„Da, smrt je jedna od mojih tema koje se vraćaju. S druge strane, smrt zauzima središnje mesto u svakom filozofskom istraživanju, u svakom religioznom pitanju, iako filozofija i

¹⁸ Ibid, 11.

¹⁹ Ibid, 124.

²⁰ Ibid, 139.

²¹ Danilo Kiš, *Enciklopedija mrtvih*, Beograd: BIGZ, 1995, 129.

religija ove naše dekadentne epohe ne razvijaju refleksiju o smrti i još manje daju rešenje. Uostalom, literatura to čini oduvek, jer suština čoveka, crta koja ga odvaja od životinje, jeste svest o sopstvenoj smrti. Dakle, literatura apsolutno ne može da izbegne smrt.“²²

Godine 1990. objavljena su posthumna izdanja *Život literatura* koja u sebi sadrži eseje, razgovore, kao i dio rukopisne zaostavštine. A onda, 1993. godine po prvi put u jednoj knjizi, pod naslovom *Porodični ciklus* objavljene su, hronološkim redom, tri knjige Kišovog autobiografskog ciklusa: *Rani jadi, Bašta, pepeo i Peščanik*.

O romanu Bašta, pepeo

Roman *Bašta, pepeo* pojavio se 1965. godine u izdanju beogradske Prosvete. Ovo je drugi dio trilogije *Porodični ciklus*. Roman je ispričavan u prvom licu jednine, iz perspektive dječaka koji nosi ime Andreas Sam. Iz svih razgovora koji su potekli po nastanku ovoga romana o samome romanu i glavnome junaku, osnovno pitanje koje se prožima kroz sve ove godine jeste „Da li je Andreas Sam ustvari autor?“ Ovo djelo, kao i čitava porodična trilogija reflektuje spomenik jevrejstvu Srednje Evrope. Na taj način odaje se utisak da se kroz isti provlači Kišova arheologija, interpretirana kroz njegovo djetinjstvo, kroz srećno oslikane tonove Andijevog života prije početka Drugog svjetskog rata. Kada govorimo o radnji i temi romana, on je oblikovan kao niz nedovršenih epizoda iz sećanja ovog dječaka, ali sa akcentom na odnos Andreasa prema ocu Eduardu. Lik oca u ovome romanu prikazan je istovremeno i kao pjesnik, genije, kukavica, ali i mučenik. Roman pripovjeda isti pripovjedač, junak romana Andreas Sam. Cio roman je njegov monolog u kome, iz sećanja, povremeno izranjaju tuđi

²² Kiš Danilo, *Gorki talog iskustva*, Beograd: BIGZ, 1990, 245–246.

glasovi.²³ Postoje tvrdnje da je dio ove romaneskne priče autobiografski, pa čak u jednom razgovoru Kiš ističe: „U romanu *Bašta, pepeo*, radi se o metafori, o strahopoštovanju deteta prema ocu. Otac je uvek veličina. To je skoro frojdovski problem: tokom izvesnog perioda, otac predstavlja kralja u odnosu na dete, on je omnipotentan. U romanu *Bašta, pepeo* hteo sam da razvijem tu metaforu sa idejom da jednog dana još nešto napišem o ocu.“²⁴

Kiš je za ovo djelo umio da kaže da je „najviše prustovac“ baš u njemu.²⁵ Kako navodi Delić u svom djelu *Kroz prozu Danila Kiša: ka poetici Kišove proze II* uočljive su dvije pripovjedačke strane u ovom romanu: prva je izrazito lirski, usmjerena na unutrašnji svijet junaka, na pripovjedača, njegove roditelje i sestru; i druga usmjerena na stvari i predmete. Ova prva orijentacija bi se, grubo rečeno, mogla nazvati „prustovskom“. Drugu je kritika vezala uz francuski „novi roman“.²⁶

Kišovi predmeti itekako govore o ljudima, o junacima koji su u romanu opisani, kao i o emotivnom i intelektualnom svijetu u kojem žive. Na primjer, Eduard Sam je skoro nezamisliv bez šešira, naočara i štapa, a ako bez njih ostane onda je razoružan i invalid.²⁷

U svome djelu, Delić takođe navodi da je raspad na kraju romana ustvari metafora opšteg raspada vrijednosti koji doživljavaju Dječak i njegova Majka, kao i to da stvari uvijek ponešto kažu o čovjeku. Kiš umije da o stvarima govori i prikaže ih kao opise ljudi, slikovito i puno života. Stvari u romanu *Bašta, pepeo* imaju lirsku funkciju.

²³ Jovan Delić, *Kroz prozu Danila Kiša: ka poetici Kišove proze II*, Beograd: BIGZ, 1997, 146.

²⁴ Danilo Kiš, *Bašta, pepeo*, <http://www.arhipelag.rs/knjige/basta-pepeo/>

²⁵ Jovan Delić, *Kroz prozu Danila Kiša: ka poetici Kišove proze II*, Beograd: BIGZ, 1997, 43.

²⁶ Ibid, 143.

²⁷ Isto, str. 14.

Pomenuli smo asocijacije i zagonetke kao pečat ovoga pisca. U romanu *Bašta, pepeo* asocijacije nijesu međusobno u strogoj kauzalnoj vezi. Njihovo buđenje isključivo zavisi od pripovjedačevog šecanja, od dubine njegovog doživljaja.²⁸ Međutim, veliki je broj ljudi koje su asocijacije u Kiševom stvaranju privukle i vezale za proučavanje i analiziranje istih, pa postoje tvrdnje da je svaki mikrokontinuitet građen od tkanja u okviru kog je put vezan za asocijacije. Svakako da sve ono što nose boje, mirisi i zvuci nije ništa drugo do jedna velika asocijacija ili put asocijativne veze sa šecanjem na Majku. „... Na njenom poslužavniku i u njenoj tegli meda, flaši ribljeg ulja, majka bi unosila prozračnost ćilibara sunčanih dana“. Međutim, iako svojstven, u književnim kritikama i analizama, upravo zbog asocijacija na ukuse i mirise, česta su mišljenja i tvrdnje da sa tim elementom u svom romanu podseća na Prusta, što se poklapa sa Kiševom konstatacijom o istoj sličnosti.

Tok romana građen je na osnovu dva principa koja se naizmjenično nadovezuju, a to su vrijeme i događaji. Roman oslikava sljedeće scene: srećno djetinjstvo u predvečerje rata, prokletstvo kao posljedicu porijekla, lutanje, gladovanje, priče o ocu, o Juliji – prvoj ljubavi, snovi i sanjarenja, priče o Majci i neizostavna nostalgija koja je osjetna, iako neđe ne tako očigledno, kroz cijeli roman.

Jedna od neponovljivosti Kiševa pisanja jeste mističnost kojom barata, te stoga, uočljiv je problem umnožavanja glasova u romanu. Imajući u vidu da je roman dijelom autobiografski, to umnožavanje glasova kao cilj ima upravo mističnost i postavljanje pitanja – ko je *ja* koji je u tekstu. Da li je to onaj koji priča ili onaj o kome se priča?

Pored svega navedenog, karakteristično svojstvo autora koje je očigledno i prikazano u ovome romanu jesu ironija i humor. Ironija kod Kiša često se graniči sa crnim humorom i to je ono

²⁸ Isto, str. 145.

što je karakteristično za pripovijedanje Andreasa, ali pored njega i otac u romanu je posedovao „smisao za paradoks i crni humor“. Humor, zajedno sa ironijom, u čitaocu izaziva prigušeni smjeh.

„Kako kroz roman raste poetičko znanje pripovedača o tekstu koji piše, tako se odvija i izlazak iz dečje imaginacije i razvija svest o sebi i drugome kao svest o pripovedanju: kroz govor o drugome, pripovedač govori o sopstvenoj pripovednoj i psihološkoj samosvesti.“²⁹

U svom djelu *Islednik, svedok, priča*, Dragan Bošković navodi da prisustvo pa odsustvo koje karakteriše figuru oca, u stvari predstavlja prisustvo i odsustvo jednog oblika priče, što inicira čežnju za popunjavanjem te praznine, ali ne uspomenama, već pripovjednom igrom kao okvirom koji obuhvata prazninu nestalog oca. Takođe ističe da pripovjedni postupci omogućavaju samoj odsutnosti da progovori.

Na samom kraju odlomka o romanu *Bašta, pepeo*, Bošković zaključuje: „Postajanje pripovedača piscem na kraju romana, paradoksalno je poklopljeno sa činjenicom nestalog oca i već formiranim islednikom, a istraga je tek započela i već se privodi kraju.“³⁰

Važno je istaći opažanje Jovana Delića koji u svome djelu *Kroz prozu Danila Kiša* navodi sljedeće: „Uočljiva je fragmetarnost ovoga romana. Izdijeljen je na dvanaest nenaslovljenih i numerički neoznačenih glava. Ove, pak, imaju tendenciju razlaganja na još sitnije nezavisne tematičko-značenjske cjeline ... Te male značenjsko-tematske cjeline obrazuju se oko jedne stožerne asocijacije, pa ih zato nazivamo asocijativnim fragmentima.“³¹

Roman jeste ispriповijedan u jednome licu, odnosno pripovjeda ga Andi i cio roman jeste njegov monolog u kome

²⁹ Dragan Bošković, *Islednik, svedok, priča*, Plato, 2004, 55.

³⁰ Ibid, 65.

³¹ Jovan Delić, *Kroz prozu Danila Kiša*, Beograd: BIGZ, 1997, 144–145.

izranjaju, osim sjećanja, i neki drugi glasovi. I to je jedan od pokazatelja da postoje i druga stanovišta, sem Andijevog.

U svome pogovoru *Bašti, pepelu* Slobodan Vitanović ističe da je dominantna tema ovoga romana, tema iščezlog oca. Kasnije, u pogovoru, smatra da odsustvo oca daje smisao slici „deca kao da su poslana da se spasavaju sama, jer će tako možda biti lakše“.³²

U svome djelu Delić iznosi tezu o sudaranju dva tipa pripovjedača. „U pripovjedačevom glasu se, dakle, susreću i sudaraju dva tipa pripovjedača: naivni i intelektualni. Iz te dvostrukosti izranja široka amplituda osjećajnosti: od sentimentalno-patetične iskrenosti i identifikacije do razorne ironije. Iz te dvostrukosti pripovjedačevoga glasa javio se ‘ironični’ odnosno ‘intelektualni lirizam’³³ Danila Kiša“.

Poslije svega navedenog, možemo iznijeti zaključak koji je više nego očigledan, a to je da je ovaj roman, kao i svaki roman napisan rukom Danila Kiša zavrijedio i zaokupio pažnju kako čitaoca, tako i književnih kritičara i pisaca toga doba. Postoje brojne kritike zasvjedočene o ovome djelu. Bez obzira na to koliko njih je negativno, koliko pozitivno, ono što je uspjeh pisaca kao takvih, jeste da se o njihovim djelima raspravlja, prilazi sa raznih strana i da se djela tumače sa raznih aspekata. I tako je roman uspio, naročito roman koji u sebi sadrži pitanja bez odgovora i tumačenja iznova i iznova kada god se nađe u rukama onih koji ga čitaju.

Identitet u romanu Bašta, pepeo

Danilo Kiš, kao svojstven i pisac na pijedestalu svoga vremena, karakterističan je po mnogim umijećima koja izazivaju reakcije čitaoca. U prethodnim redovima neke od njih smo i istakli i ponovićemo ih, ali jedna koja je dakako teza koja

³² Slobodan Vitanović, *Pogovor Bašti, pepeo*, Beograd: Nolit, 1982, 2.

³³ Ibid, 147.

obilježava Danila Kiša jeste *pojam i problem identiteta*. Postmodernizam, kao epoha, bavio se i temom identiteta, u smislu skrivanja istog. U narednim redovima pokušaćemo da približimo identitet koji je oslikan u romanu *Bašta, pepeo*.

Kada govorimo o identitetu kod Danila Kiša, uočljiva su njegova dva tipa. Kiš u svojim romanima vodi bitke sa individualnim i kolektivnim identitetima. „Nužno je osmotriti kako Kiš kreira lik koji, i pored očitih odstupanja od dvaju zadanih ciljeva za stjecanje identiteta, ipak ostaje osoba slobodna od patoloških crta“,³⁴ ističe u svome djelu Davor Beganović.

U prethodnim redovima pomenuli smo mističnost kod Kiša i rezultat te mističnosti koji se iz decenije u deceniju ne razrješava. Čari književnosti ogledaju se u tome da jaki romani, koji ostavljaju utisak na čitaoce, nerijetko i ne kratko ostavljaju i čitaoca sa pitanjem. Tako kod Tolstoja, pitanje grešnosti ili pravdanja Ane Karenjine ne zamire. I isto tako pitanje „Ko je *ja* u tekstu? Da li je to onaj koji priča ili onaj o kome se priča“ kod romana *Bašta, pepeo* ne jenjava i ne zaobilazi se.

Kiš je u književnost unio novine, pojam identiteta do tada nije bio zastupljen u toj mjeri da je svaki pisac toga vremena pisao sa skrivenom namjerom da identitet preovlada u romanima i to je dobra strana pisanja Danila Kiša. U romanu *Bašta, pepeo* pojam identiteta nikada nije razriješen u potpunosti. Poput puzzle se samo djelovi slože, ali uvijek nekoliko njih ne odgovara sklopu i konačnome razrješnju. Autor se tom idejom, tim načinom pisanja podigao na pijedestal crnogorske književnosti XX vijeka.

U proučavanju života i djela Danila Kiša postoje olakšavajuće okolnosti koje je ostavio za sobom. Jedna od takvih jesu intervjui koje je ostavio zabilježenim i sabranim u knjizi *Homo poeticus*. U jednom od intervjua ističe da glavni junak ovoga

³⁴ Davor Beganović, *Pamćenje traume: apokaliptička proza Danila Kiša*, Zoro, 2007, str. 61.

djela, Andi predstavlja ličnost dječaka kroz čiju se priču otkriva njegovo djetinjstvo, koje počinje ulaskom majke u njegovu sobu sa poslužavnikom.

U svojim intervjuima, Danilo Kiš nam daje odgovore na razna pitanja. U intervjuu naslovljenom kao *Gorki talog iskustva* na temu o *Peščaniku*, autor izgovara riječi koje se odnose i na roman o kojemu mi pišemo: „Roman *Peščanik* je moj pokušaj da se oslobodim fatalnog prvog lica jednine i da o stvarima i pojavama govorim kroz objektivizaciju stvarnosti. Pokušaj da se lirsko nadvlada epskim. Stvari u *Peščaniku* počinju kao pri stvaranju sveta biblijskim mrakom, a ceo roman je zapravo neka vrsta parabole o stvaranju sveta. Ili, najzad, pokušaj da se kroz jedan jedini fragment, kroz jedno jedino svedočanstvo, dâ ono što bi se moglo nazvati: čovekova sudbina.“³⁵

Kada je u pitanju pojam identiteta, svakako da postoji još nešto od čega sam identitet zavisi, a to je pitanje perspektive u romanu. Od načina na koji čitaoci, tumači ovoga djela, ili profesionalni analitičari i kritičari književnosti posmatraju ovo djelo i likove koje im ono nudi, zavisi mnogo toga. Pogled na stvari u ovom romanu zauzima svoje mjesto i vrlo je važna stavka pri analiziranju istog.

Vrlo bitna teza poetike Danila Kiša, koja je osjetna i u ovome djelu, iako ne očigledno, jeste motiv ogledala. I on je vrlo bitan i usko povezan sa pojmom identiteta. Naime, Andi Sam je ustvari Eduard Sam, i na taj način Danilo Kiš pokazuje i ističe svoje umijeće uvođenjem i ovog tipično postmodernističkog motiva. Spajanjem identiteta sa motivom ogledala, Danilo Kiš postavlja nove granice u književnosti.

Kada smo već dotakli figuru oca u ovome romanu, dakako da ona zaslužuje svoju posebnu obradu. U nastavku rada ćemo se posvetiti ulozi oca u životu glavnog junaka, kao i ulozi oca u ovome romanu.

³⁵ Danilo Kiš, *Homo poeticus*, Podgorica: Narodna knjiga, 2010, 186–187.

Ličnost oca pojavljuje se u romanu strahom ili strijepnjom majke da se Andi ne izmetne na oca. Otac je dominantan u cjelokupnom Kiševom opusu. Eduard Sam, kako je ime oca u ovome romanu, najbolje je definisan i prikazan kroz riječi njegove supruge Marije: „Moja majka je bila srećna zbog privrženosti koju sam osećao prema njoj. Bila je uvek na mojoj strani. Govorila je da sam preosetljiv, što joj se dopadalo, jer to, eto, ukazuje da neću biti osobenjak i egoista na svog oca“.³⁶ Crte karaktera u romanu navode se direktno, pa je istaknuta njegova genijalnost, kao i njegovo ludilo i njegov bijes. Takođe, očeva sebičnost prikazana je u prvi plan iz perspektive Andijevog saopštavanja. Otac nije bio osetljiv na način na koji je bila Majka ili Majčini rođaci. Karakterizaciju ovoga lika daju i ljudi iz njegovog okruženja, pa kažu da je bio suludi genije, zanesenjak u svojoj zadimljenoj sobi. Njegova priroda mogla se sagledati i kroz mjesta koja je posećivao. Kada govorimo o njegovoj sebičnosti, ona je oslikana i kroz odnos sa decom. Naime, njegov odnos sa Anom nije bio najbolji. Andi je prikazan kao dječak koji pati i čezne za razgovorima sa ocem. Kada povučemo paralelu među decom i odnosima oca sa Anom i oca sa Andijem, ne možemo zaobići činjenicu da su u par navrata otac i Andi imali trenutke bliskosti. Jedna od rečenica kojom nam Andi opisuje svog oca glasila je: „Naslanjajući uho na zvučnu dasku, tražio je od majke lozinku kako bi je propustio“ i ovom rečenicom možemo da formiramo mišljenje o bliskosti među Eduardom i Marijom i odnosima u porodici.

Spoljašnji izgled Eduarda Sama predstavlja odlike njegove pojave. Prikazan je kao čovjek zakravljenih očiju, sa uvijek izgužvanim odijelom i oblakom dima koji ostavlja za sobom, kosa mu je padala na čelo, on je blijed, slabašan, nije produktivan. Jedna od glavnih prepoznatljivih crta njegovog prikaza jeste štap i šušir koji je uvijek tu. Čak u jednom trenutku,

³⁶ Danilo Kiš, *Bašta, pepeo*, Podgorica: Vijesti, 2004.

kada otac dolazi pred Andija bez šešira, tada i u Andijevim očima njegov lik gubi jačinu, veličinu i ideal koji je Andi u jednom dijelu imao prema svom ocu.

Autor duhovito predstavlja njegovu suludu ličnost, njega, Jevrejina, Eduarda Sama. Njegovo ime se pojavljuje i kao stereotip dekadentnog Jevrejina. Eduard Sam opisan je iz četiri aspekta: viđen očima deteta; sagledavan očima ostalih ličnosti romana; kako ga je videla Majka i način na koji je sam o sebi govorio. Njegov sin u njemu vidi pjesnika koji je zanesen stvaranjem i kome je inspiracija jeretički *Novi zavjet*. Sa druge strane njegovi rođaci i sušedi videli su u njemu samo ludaka od kojega su sklanjali svoju decu. Majka shvata ili pokušava da shvati i preobrati njegovu potištenost, dok on sam za sebe misli da je neko kome je dosuđeno da ostvari riječi „proroka“.

U knjizi *Homo poeticus*, u intervjuu naslovljenom kao *Svi geni mojih lektira* Kišu je postavljeno pitanje o Eduardu kao njegovome ocu. U ovome radu prenosimo u cjelosti pitanje i odgovor na njega:

„Ta nesrećna ličnost Eduard Sam je, sudeći po mnogim biografskim naznakama u delu, vaš otac. Kažite nam nešto o udelu autobiografskog u građi vašeg romana.

- Razdvojiti udeo biografskog u nekom delu je teško, čak nemoguće, jer onaj jedini koji bi to mogao znati, sam pisac, i on će u jednom trenutku pobrkati, po logici stvari i moći uobrazilje, šta je stvarno a šta domišljeno u jednom delu, makar to bili memoari, a kamoli kad je reč o literaturi.

Našavši se pred ovim fenomenom, ja sam pokušao, u prvim poglavljima Peščanika, da opravdam tu dvojnost, da nađem alibi za takav postupak, odatle, pored ostalog i slika peščanika-anfasa, ta simbolika onog tvoračkog principa gde autor podmeće katkad svoje misli nekoj drugoj ličnosti, u uverenju da im se misli tako dopunjuju, a da se te dve svesti, ta dva doživljaja

„jednako približavaju jedan drugom, kao u želji da se spoje, da potvrde svoju identičnost.

Da budem precizniji, mene su dokumenta kojima sam se služio, a koja se odnose na moga oca, obavezivala da ih ne izneverim, kao što me je i njegovo pismo, ono na kraju knjige, obavezivalo da ne govorim o stvarima kojih u njemu nema ili koje u njemu nisu makar dotaknute, naslućene, imanentno prisutne“.³⁷

U svojoj knjizi *Islednik, svedok, priča*, Dragan Bošković ističe da figura Eduarda Sama u sebi ne nosi samo klicu djela, već da je povod za sve događaje u njemu. Očeva je pojava dominantna i on gospodari delom, ne samo kao ishodište sećanja, već i kao izvor koji budi maštu; jezgro u kome Andi otkriva i nalazi divan svet halucinacije i snova.³⁸

U istome djelu, Bošković razlaže ličnost Eduarda Sama na pet nivoa sa ciljem da prikaže na koje načine njegova pojava može da se posmatra. Uobličavanje ličnosti Eduarda Sama otkriva se na pet nivoa: njegovom neobičnom pojavom, njegovim ponašanjem, okruženjem, ljudskim i fizičkim, i analogijom sa drugim ličnostima.³⁹

Ukoliko uzmemo u obzir da je očev lik okarakterisan kao bolesnik, alkoholičar, osobenjak, sebičnjak, zaluđenik za literaturom, Jevrejin, onda možemo iznijeti zaključak o tome koliko je zapravo ovaj lik podoban za glavnog junaka bilo kog romana i koliko je dobar materijal za stvaranje jednog književnog lika. Imajući sve to u vidu, Danilo Kiš nam pokazuje na koji način odabira, gradi i predstavlja svoje likove i koliko kalkuliše dok stvara svoja djela.

S obzirom na to da se otac u romanu prvi put pojavljuje kada ga Majka pomene, ne možemo, a da ne spomenemo u ovome radu i njenu figuru i šta ona u romanu i životu Andija Sama predstavlja.

³⁷ Danilo Kiš, *Homo poeticus*, Podgorica: Narodna knjiga, 2010, 190–191.

³⁸ Ibid.

³⁹ Ibid, 49.

Ličnost Majke u romanu jeste pozitivna. Iako je manje značajna od očeve figure, na prvi mah, kada počnemo da analiziramo roman u cjelosti i ako pojam Majke i njenu ličnost posmatramo i kroz očeve postupke, onda uviđamo da, itekako nije zanemarena, samo da je indirektno provučena kroz sve događaje ovoga romana. Majčino ime se pojavljuje tek pred kraj romana, do tada je prikazana samo kao „moja mama“. Sama ta činjenica pokazuje nam koliko je glavni junak ovoga romana njoj privržen i kakvu veličinu ovaj lik i težinu ima kako u romanu, tako i u Andijevu životu. Ona je bila pozitivna osoba, pa ni sa vremenske udaljenosti nije mogao da o njoj piše sa ironijom. Tokom romana, majka je građena kao ošetljiva, pobožna, pravoslavna žena iz naroda koja se krsti u trenucima straha ili brige.⁴⁰

„Moja majka gleda u nebo, krsti se i kaže: ‘Čini mi se da nismo ništa zaboravili’. Nasuprot ocu, geniju i ludaku, majka je veoma mirna, tiha i praktična. Ona ume da se snađe i kada gospođica Edit dobije napad epilepsije i u trenucima pred pogrom“⁴¹ U jednom od redova romana *Bašta, pepeo* Andi kaže kako je Majka uvijek na njegovoj strani, te iz tih redova možemo zaključiti da je ona u ovom romanu predstavljala Andijev zaklon. Bila je odana porodici, posvećena svojoj deci i sa velikom dozom truda da razumije svoga supruga u trenucima kada niko drugi nije pronalazio način, niti imao želju da ga razumije. Kada Majka odluči da spasi Andija i prevodi ga u pravoslavnu vjeru jasno nam je dat materijal koji potkrepljuje činjenicu da je Andijev zaštitnik i da je odana svojoj porodici. Pored najuže porodice ona ostaje vjerna i porodici svoga supruga čak i onda kada ih sve odvede u logor.

„Moja majka voljela je poeziju i romane. U svojoj naivnosti, jecala je zbog patnji crnogorskih prinčeva. Dok je pričala, uobičavala je da svojoj deci pokazuje i stare porodične

⁴⁰ Ibid, 46.

⁴¹ Danilo Kiš, *Bašta, pepeo*, Podgorica: Vijesti, 2004.

fotografije, kao pravi i bitni dokaz osnovnih činjenica negdašnjih vremena, fantastičnog sjaja i svetlosti svoje mladosti i početaka naše porodice“.⁴²

Činjenica da je njeno ime prikazano tek na kraju ovoga romana, predstavlja jednu od ključnih crta njenog lika, njene ljubavi i posvećenosti, kao što je bila i sveta Marija.

I ovaj roman kao i većina romana toga vremena temelji se na suprotnostima. Tako figura i karakteri oca i majke dolaze u protiv-teze. Majčina priroda je plahovita, ali i odlučna i smirena, dok na suprotnoj strani stoji očevo ludilo, bespomoćnost i oluja bjesnila koja je očigledna. Majka je prikazana i kao energična, kao neko čije riječi umiruju.

Njenu bitnost u ovome romanu sagledamo u činjenici da je prva ličnost koja se u njemu pojavljuje. Ona otvara roman i vrata svijeta sjećanja i djetinjstva.⁴³

Pored navedenih, jedna od prepoznatljivosti ovoga djela jeste motiv mirisa koji je oslikan do detalja i na taj način rasplinjuje maštu čitaoca. Mirisi su i u ovoj knjizi, kao i u *Ranim jadima*, izuzetno važni i veoma prisutni u doživljajnom svijetu Andreasa Sama i oni stižu iz Majčinih ruku, s njenog poslužavnika...⁴⁴

Kada govorimo o Majci, važno je istaći koliko ona voli sinovu privrženost njoj. Andijevu sklonost ka dokumentima i uspomenama razvila je Majka. Paradoksalno je da je ona bila ta koja je nastojala da skrene Sina s opasnih staza poetske fantazije, a da je, sasvim nesvjesno i protivno svojim željama, stvorila pretpostavke za njegov poetski razvoj.⁴⁵

Simboliku nalazimo u tome što roman počinje i završava Majčiniim likom i sama ta činjenica postala je zapažena od

⁴² Ibid.

⁴³ Jovan Delić, *Kroz prozu Danila Kiša: ka poetici Kišove proze II*, Beograd: BIGZ, 1997, 205.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Ibid.

strane proučavalaca Kišovog života i djela. Roman počinje Majčinom pojavom, a završava njenim riječima. Svjetlost i tama s početka i s kraja knjige imaju nesumnjivu simbolističku vrijednost, naglo padanje mraka na kraju knjige podvlači njene, inače jake, pesimističke tonove.⁴⁶

Andreas Sam prikazan nam je kao ličnost koja idealizuje očevu figuru u svome životu, dječak koji se boji smrti i prerano počinje da razmišlja o životu i njegovoj prolaznosti. Rano suočen sa gubitkom ujaka, počinje da razmišlja o smrti koja je nezaobilazna. Očev lik u njegovim očima raste, sve do momenta u kojem ga prvi put neće videti sa šešikom, koji je za njega predstavljao veličinu i snagu koju otac ima. Skinuvši šešir, skinut je i paravan idealizma koji je dječak, iako ne naglas, u svojim mislima i osećanjima imao. Iako muško dijete porodice Sam, dječakov jedini spas i izlaz u svim njemu, naizgled bezazlenim situacijama nalazila je majka i njen zagrljaj i toplina njenog tijela, kako kaže u romanu, bilo je jedino utočište od svijeta kakav jeste.

U prethodnim redovima koje smo posvetili prikazu oca i majke kao dvije suprotne strane u sklapanju i građenju ličnosti dječaka Andreasa Sama, daju nam i slikovit pregled njegovih crta, sklonosti, karaktera i emocija koje se u njemu razvijaju, sukobljavaju i često ne ispoljavaju.

Andreas Sam prikazan nam je kao jedna senzibilna ličnost koja voli sve što je lijepo, pa otud i asocijacije na mirise i zvuke koje ga kasnije prate i koje nam prikazuje u ovome romanu. Njegova mašta svemu daje svoju boju i sve oplemenjuje. Stičemo utisak da ovaj svijet u kojem živi, svojom maštom, želi zamijeniti svijetom iz bajke ili nestvarnim svijetom samo lijepog. Andi je dječak koji je mučen snovima, te stoga vedriju stranu predstavlja njegov unutrašnji život ispunjen emocijama.

⁴⁶ Ibid, 226.

Uprkos smjeni likova i situacija, Andi uvijek izgleda uvjerljivo, iako pričano kroz perspektivu dječaka, Kiš piše tako da dječija riječ ima najveću snagu.

* * *

U prethodnim poglavljima, nastojali smo da prikazemo u prvome redu crte i glavne odlike postmodernizma kao pravca, koji stupa na snagu nakon perioda modernizma.

U nastavku rada nezaobilazno je bilo spomenuti Danila Kiša. Osim te činjenice, dio rada posvećen njemu kao piscu obrađen je sa velikim dugom zbog učinka koji je ostavio na književnost kako crnogorsku, tako i književnost južnoslovenskih prostora.

Nadalje, obradili smo temu samoga romana, iznijeli teze i činjenice koje roman nosi sa sobom, pomenuli njegove posebnosti i akcenat stavili na glavne pojedinosti ovoga romana i slike koje roman prikazuje i koje je sam pisac za života isticao kao bitne. Zatim smo se dotakli nerazjašnjenih i neodgonetnutih pitanja, jedna od najčuvenijih jesu „Da li je ovaj roman autobiografsko štivo“ i „Da li je ‘ja’ u ovome romanu ‘ja’ koje pripovjeda radnju ili ‘ja’ o kome se pripovjeda“.

Nakon toga prešli smo na obradu teme ovoga rada, a to je pojam identiteta. Kako bismo najlakše i naj slikovitije prikazali značaj identiteta u romanu izdvojili smo tri ključne figure: to je figura oca, majke i figura dječaka koji nam svu ovu priču prenosi iz svog ugla, svog doživljaja i osećanja.

Nakon iscrpnog izučavanja i posvećenosti ovome radu došli smo do zaključka da je Danilo Kiš ovim romanom uspio da se poigra sa identitetom, u smislu da je uspio da spoji fiktivno sa autobiografskim. Na koji način? U prethodnim redovima smo istakli da je u svojoj svijesti, pri stvaranju likova imao slike pojedinih ljudi iz njegovoga života, te stoga je dao za pravo onim izučavaocima koji kažu da je djelo autobiografsko, da vjeruju u to, kao i onima koji kažu da nije, da smatraju tako. Kiš

je imao moć da spoji stvarnost i iluziju i na taj način ubijedi čitaoca u vjerodostojnost onoga što je napisao, dajući, na taj način, potpuno novu viziju čovjeka i svijeta i to je uspio snagom imaginacije.

Danilo Kiš je pisac koji zavređuje ogromnu pažnju i posvećenost pri izučavanju njegove zaostavštine, preciznije njegovih djela. Iako postoje brojne teze i izučavanja onoga što je napisao, smatramo da će talasi novog vremena donijeti novu energiju u izučavanju kvalitetnih autora i njihovih djela.

Literatura:

Primarna literatura

- Kiš, Danilo, *Bašta, pepeo*, Biblioteka vijesti, 2004.
- Kiš, Danilo, *Homo poeticus*, Podgorica: Narodna knjiga, 2010.

Sekundarna literatura

- Batler, Kristofer, *Postmodernizam*, Sarajevo: TKD: Šahinpašić, 2003.
- Beganović, Davor, *Pamćenje traume: apokaliptička proza Danila Kiša*, Zoro, 2007.
- Bošković, Dragan, *Islednik, svedok, priča*, Plato, 2004.
- Delić, Jovan, *Književni pogledi Danila Kiša*, Beograd: Prosveta, 1995.
- Delić, Jovan, *Kroz prozu Danila Kiša: ka poetici Kišove proze II*, Beograd: BIGZ, 1997.
- Deretić, Jovan, *Istorija srpske književnosti*, Zrenjanin: Sezam BOOK, 2007.

-
- Eror, Gvozden, *Genetički vidovi (inter)literarnosti*, Beograd: Narodna knjiga, 2002.
 - Kiš, Danilo, *Enciklopedija mrtvih*, Beograd: BIGZ, 1995.
 - Pantić, Mihajlo, *Kiš*, Beograd: Filip Višnjić, 2002.
 - Vitanović, Slobodan, *Pogovor Bašti, pepeo*, Beograd: Nolit, 1982.
 - Vojinović, Vladimir, *13. antologija crnogorske pripovjetke (1990-2006)*, Cetinje: OKF, 2015.
 - Vojinović, Vladimir, *Usmena književnost i savremena crnogorska pripovjetka*, Cetinje: FCJK, 2014.
 - Pavlović, Milivoje, *Venac od trnja za Danila Kiša*, Beograd: Službeni glasnik, 2017.
 - Solar, Milivoje, *Povijest svjetske književnosti*, Podgorica: ICJK, 2012.
 - Zamir, Halpert Lily, *Danilo Kiš – jedna bolna, mračna odiseja*, Beograd: Ateneum, 2002.
 - www.arhipelag.rs
 - www.vreme.com
 - <https://kultivisise.rs/rani-jadi-basta-pepeo-danilo-kis/>